

УДК 349.6

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ З
УРАХУВАННЯМ ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ
БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
(Початок. Продовження в наступному номері)**

Ніна Сторч

Автор аналізує законодавчу базу відносин людини й природи в контексті біологічної та екологічної освіти. Дослідження здійснюється з урахуванням положень нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти в частині загальноприродничого та біологічного компонентів освітньої галузі «Природознавство».

***Ключові слова:** біологічна та екологічна освіта, природоресурсове право, природоохоронне право, право екологічної безпеки, тваринний світ, рослинний світ, природоохоронні заходи.*

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БИОЛОГИЧЕСКОГО И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ С УЧЕТОМ ПОЛОЖЕНИЙ НОВОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО СТАНДАРТА БАЗОВОГО И ПОЛНОГО ОБЩЕГО
СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Ніна Сторч

Автор анализирует законодательную базу отношений человека и природы в контексте биологического и экологического образования. Исследование осуществляется с учетом положений нового Государственного стандарта базового и полного общего среднего образования в части общественного и биологического компонентов образовательной отрасли «Природоведение».

Ключевые слова: биологическое и экологическое образование, природоресурсовое право, природоохранное право, право экологической безопасности, животный мир, растительный мир, природоохранные мероприятия.

**LEGAL GUIDELINES OF BIOLOGICAL AND ECOLOGICAL EDUCATION
BASED ON THE STATEMENTS OF NEW STATE EDUCATIONAL STANDARD**

Nina Storchak

The author analyses the legislative base of relations of man and nature in the context of biological and ecological education. The main issues of the new State Educational Standard in Ukraine (educational sphere «Natural Science», general natural and biological components) are taken into account in the research.

Key words: biological and ecological education, natural resources law, conservancy law, ecological safety law, fauna, flora, conservancy measures.

Переважна більшість суспільних відносин перебуває у сфері правового регулювання. Це стосується й тих відносин, у яких перебуває людина з природою. Законодавчої регламентації дістали доступ різних суб'єктів до природних ресурсів, вилучення корисних властивостей із природних об'єктів, контроль за біологічним різноманіттям, охорона навколишнього природного середовища та окремих його компонентів і т. ін.

Наведені приклади свідчать про зв'язок природничо-наукових та правових знань, залежність людської поведінки, яка підпадає під правове регулювання, від законів природи, а також про необхідність державного втручання у відносини людини і природи задля збереження останньої.

Крім цього, очевидним є те, що природничі наука й освіта не можуть здійснюватися поза правовим простором. Власне цим питанням і присвячується ця стаття, а саме – аналізу законодавчої бази відносин людини й природи в контексті біологічної та екологічної освіти.

Аналіз положень нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти в частині загальноприродничого та біологічного компонента освітньої галузі «Природознавство» [2] засвідчує наявність у змісті цієї галузі та державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів суттєвої частки правових аспектів природокористування та охорони природи (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів	Правовий аспект
Основна школа		
<i>Загальноприродничий компонент</i>		
Людина і природа. Природне середовище і життя людини. Охорона і збереження природи	Розуміти значення природних умов для життя і діяльності людини, призначення Червоної книги і природоохоронних територій; застосовувати знання для забезпечення безпеки життя та охорони навколишнього природного середовища;	Природоресурсове право. Природо-охоронне право. Право екологічної безпеки

	висловлювати судження щодо необхідності охорони природи і раціонального використання природних ресурсів; виявляти ставлення і брати особисту посильну участь у збереженні природи	
<i>Біологічний компонент</i>		
Біосфера і людина. Збереження та охорона різноманіття живої природи	Знати природоохоронні території та заходи, прогнозувати наслідки господарської діяльності людини на екосистему і стан здоров'я людей, оцінювати стан навколишнього природного середовища в Україні та своїй місцевості	Природоохоронне право. Право екологічної безпеки
Систематика та еволюція організмів	Оцінювати значення різноманітності живих організмів у природі та господарській діяльності людини	Природоресурсове право
<i>Старша школа</i>		
<i>Загальноприродничий компонент</i>		
Природничо-наукова картина світу	Оцінювати перспективи та обмеження відносин у системі «природа – людина – наука – суспільство – виробництво»	Природоресурсове право. Природоохоронне право. Право екологічної безпеки
Значення природничо-наукових знань у житті людини і розвитку суспільства	Знати і розуміти основні сфери застосування природничо-наукових знань, уміти пояснювати екологічні засади різних галузей господарства	Природоресурсове право. Природоохоронне право. Право екологічної безпеки
<i>Біологічний компонент</i>		
Людина і біосфера	Знати основні природоохоронні заходи щодо збереження живої природи, застосовувати екологічні знання в повсякденному житті, охороні природи, оцінювати значення охорони живої природи	Природоохоронне право. Право екологічної безпеки

Біологічні та екологічні явища, процеси й об'єкти переважно підпадають під регулювання такої галузі, як екологічне право (законодавство). У ній виділяється кілька підгалузей – природоресурсове право, природоохоронне право та право екологічної безпеки (див. рис. 1). Кожна з них знаходить своє втілення у змісті загальноприродничого та біологічного

компонентів галузі «Природознавство» Державного стандарту, а також сприяє формуванню в учнів екологічної свідомості та дотриманню ними правил екологічно безпечної поведінки в навколишньому природному середовищі, що визначено Державним стандартом як екологічний компонент даної освітньої галузі [2].

Рис. 1. Система екологічного права

Природоресурсове право як юридичний аспект біологічної та екологічної освіти. Природоресурсове право визначає можливості та межі використання окремих природних ресурсів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, тваринного світу (фауни) і рослинного світу (флори). Кожен із них регулюється окремими законодавчими актами. Відповідно, природоресурсове право включає земельне, гірниче (надрове), лісове, водне, фауністичне, атмосферне право.

Тваринний і рослинний світ як об'єкти регулювання природоресурсового права. Живі організми, які становлять об'єкт біологічної науки, у законодавстві України визначаються як окремі різновиди природних ресурсів – тваринний і рослинний світ. Правовий режим їх використання регулюється спеціальними *нормативними актами*: Закони України «Про карантинні рослини» від 30.06.1993; «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16.05.1995; «Про рослинний світ» від 09.04.1999; «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000; «Про тваринний світ» від 13.12.2001; «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 06.02.2003; «Про благоустрій населених пунктів» від 06.09.2005; «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006; «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011;

Правила утримання зелених насаджень у населених пунктах України, затверджені наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10.04.06 № 105 тощо.

Державними органами управління тваринним і рослинним світом як природними ресурсами є Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство надзвичайних ситуацій України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство екологічних інвестицій України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України (назви органів виконавчої влади в сфері управління природними ресурсами станом на 12.11.2012.) тощо.

Рослинний світ складає сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. Об'єктами рослинного світу є дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання (ст. 3 Закону України «Про рослинний світ») [12].

Частиною рослинного світу вважаються ліси, але законодавство засвідчує їх особливу роль. Так, *ліс* – це тип природних комплексів, у якому

поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність із відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах (ст. 1 Лісового кодексу України) [7].

До лісового фонду України належать лісові ділянки, у тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га. До лісового фонду України не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках (ст. 4). Лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються в процесі формування лісових природних комплексів. До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних потреб, а саме здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо (ст. 6 Лісового кодексу України) [7].

Визначення тваринного світу законодавство не подає, але перераховує його об'єкти. До них належать: 1) дикі тварини – хордові, у

тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби тощо) та безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі тощо) у всьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються в напіввільних умовах чи неволі; 2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо); 3) продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо). Законодавство охороняє не лише названі об'єкти тваринного світу, а й нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин. місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції (ст. 3 Закону України «Про тваринний світ») [13].

Характерною рисою фауністичного законодавства України є визнання тварин не лише об'єктами правовідносин, а й учасниками цих відносин. Так, згідно із Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» тварини є суб'єктами, які мають природні права [9]. Існує навіть Декларація прав живих істот, схвалена на Міжнародній нараді семінарі «Природні права природи» (Київ, 16–18 травня 2003 р.) [1]. Моментом виникнення прав суб'єктності тварин (з огляду на ст. 3 Закону «Про тваринний світ») є момент відокремлення відповідного об'єкта тваринного світу від материнського організму: ікри, яєць, приплоду тощо [13]. Права тварин передбачені Законом «Про захист тварин від жорстокого поводження»: 1) право на забезпечення належних умов життя (включаючи годування, сон, життєвий простір для пересування тощо); 2) право на спілкування із собі подібними; 3) право на гуманне ставлення до себе; 4) право на захист від жорстокого поводження; 5) право на безпеку

6) право на ветеринарну допомогу;
7) право на евтаназію [9]. Тварини, володіючи правоздатністю, не мають при цьому дієздатності. Тому права тварин можуть здійснюватися тільки через людей (власників цих тварин чи інших зацікавлених осіб). Крім того, тварини не можуть мати обов'язків і не можуть бути притягнуті до

відповідальності.

Права на тваринний та рослинний світ (як і на всі природні ресурси) закріплені за конкретними суб'єктами. Вони використовують ресурси для певних потреб на праві власності або на праві користування (див. рис. 2).

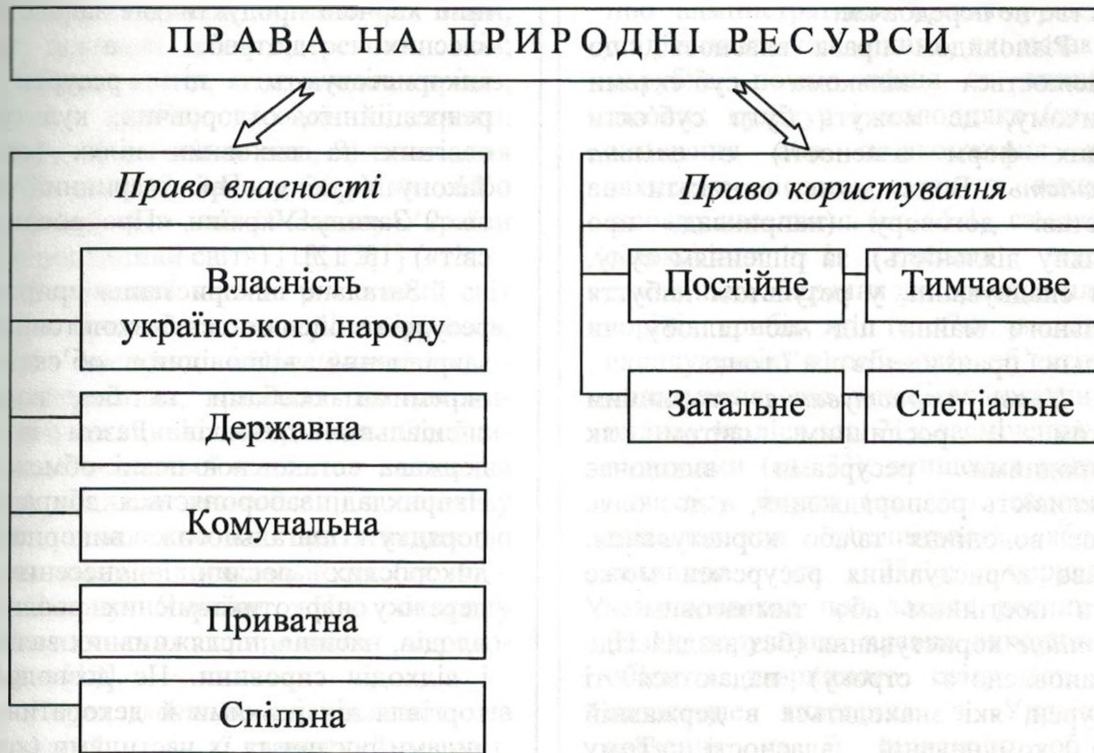

Рис. 2. Права на природні ресурси

Право власності на природні ресурси передбачає володіння, користування та розпорядження ними. Ці можливості здійснюються в рамках конкретної форми власності. На ліси й тваринний світ законодавством передбачені власність українського народу, державна, комунальна та приватна власність [7; 13], у Законі України «Про рослинний світ» не міститься норм, присвячених праву власності на рослинний світ. У зв'язку з цим питання власності щодо рослинного світу в екологічному праві регулюється Цивільним кодексом України і Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Особливістю українського законодавства є існування *права власності українського народу*, яке поширюється лише на природні ресурси. При цьому від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування, але кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону [5].

Реальними суб'єктами права власності громадяни та інші учасники правовідносин стають, коли природні ресурси знаходяться в одній із таких форм власності, як: 1) *державна* (суб'єктом є держава Україна, але від її імені та в її інтересах право власності

здійснюють відповідно органи державної влади); 2) *комунальна* (суб'єктом є територіальна громада, яка управляє об'єктами власності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування); 3) *приватна* (власність фізичних і юридичних осіб). Колективної форми власності на природні ресурси екологічне законодавство не передбачає.

Різновидом права власності, що здійснюється кількома суб'єктами (причому, це можуть бути суб'єкти різних форм власності) є *спільна власність*. Вона може виникати на підставі договору (наприклад, про спільну діяльність), за рішенням суду, при спадкуванні, у результаті набуття спільного майна під час шлюбу чи спільної праці членів сім'ї тощо.

Право користування тваринним світом і рослинним світом як природними ресурсами виключає можливість розпорядження, а дозволяє лише володіння та/або користування. Право користування ресурсами може бути постійним або тимчасовим. У *постійне* користування (без заздальгедь встановленого строку) надаються ті ресурси, які знаходяться в державній або комунальній власності. Тому постійними користувачами є, як правило, державні або комунальні підприємства, установи та організації. *Тимчасове* користування може бути *короткостроковим* і *довгостроковим*. Наприклад, користування лісами буде короткостроковим до 1-го року, а довгостроковим – до 50-ти років (ст. 18 Лісового кодексу України) [7]. Найвідомішим видом тимчасового користування природними ресурсами є *оренда*, коли об'єкт передається в оплатне користування на певний строк за договором.

Законодавство розрізняє загальне та спеціальне користування тваринним та рослинним світом. У порядку *загального* природокористування громадяни займаються любительським і спортивним рибальством; викорис-

товують об'єкти тваринного світу для задоволення естетичних, оздоровчих, рекреаційних потреб, у наукових, культурно-освітніх і виховних цілях; використовують корисні властивості життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин; збирають лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовують ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях (ст. 16 Закону України «Про тваринний світ», ст. 9 Закону України «Про рослинний світ») [13; 12].

Загальне використання природних ресурсів здійснюється безкоштовно, без закріплення відповідних об'єктів за окремими особами та без надання спеціальних дозволів. Разом із цим держава встановлює певні обмеження. Наприклад, забороняється збирання в порядку загального використання дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків і відходів сировини. Не дозволяється торгівля лікарськими й декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів. У разі виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності природних рослинних ресурсів їх загальне використання може бути обмежене (ст. 9 Закону України «Про рослинний світ») [12].

Спеціальне використання ресурсів здійснюється юридичними та фізичними особами на підставі спеціальних дозволів, за плату (можливо на пільгових умовах) для здійснення виробничої, наукової та іншої діяльності. Спеціальним використанням таких природних ресурсів, як тваринний та рослинний світ вважаються: 1) мисливство і рибальство (за винятком тих, що

збираються в порядку загального збирання); 2) добування чи збирання диких тварин із метою їх розведення і розведення в напіввільних умовах чи в неволі та інші види збирання тварин із природного середовища; 3) збирання лікарських рослин; 4) заготівля деревини під час головного користування; 5) заготівля живиці; 6) заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків; 7) збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, пасіння, грибів, лісової підстилки, очерету; 8) заготівля сіна; 9) випасання худоби (ст. 17 Закону України «Про тваринний світ», ст. 10 Закону України «Про рослинний світ») [13; 12].

Тваринний світ та рослинний світ можуть бути об'єктами *правопорушень*, які настає відповідальність, – адміністративна, кримінальна, дисциплінарна та цивільно-правова. Особливостями останньої є те, що заподіяна шкода підлягає компенсації в повному обсязі, незалежно від притягнення до інших видів відповідальності (ст. 68 – 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [10].

Серед злочинів, які посягають на рослинний і тваринний світ, Кримінальний кодекс України передбачає: порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245); незаконна порубка лісу (ст. 246); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247); незаконне полювання (ст. 248); незаконне зайняття рибним,

звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250); порушення ветеринарних правил (ст. 251) [6].

Серед *адміністративних правопорушень*, які посягають на тваринний та рослинний світ (їх понад 20 у Кодексі про адміністративні правопорушення), слід назвати такі діяння, як: незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65); знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65-1); самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70); уведення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71); засмічення лісів відходами (ст. 73); знищення корисної для лісу фауни (ст. 76); самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1); порушення законодавства про захист рослин (ст. 83-1); порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85); незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88); жорстоке поводження з тваринами (ст. 89); порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90); перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91-2) тощо [4].

Література

1. Декларація прав живих істот, схвалена на Міжнародній нараді-семінарі «Природні права природи» (Київ, 16 – 18 травня 2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-library.com.ua/book/45_Prikladna_etika/4259_Deklaraciya_prav_jivih_istot.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України 07.12.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
5. Конституція України в ред. від 01.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
7. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
8. Положення про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
9. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
10. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України 25.06.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
11. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
12. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
13. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
14. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.